



*M. SZABÓ MAGDOLNA*

## Fotó által teremtvé

Fotót teremteni számtalan módon lehet, amióta feltalálták és továbbfejlesztették technikai megvalósításának lehetőségeit, azonban lehet-e a fotó által teremteni? Ez utóbbi kérdés vetődik fel bennünk az alábbi két képet nézegetve. Előjáróban elmondhatjuk, hogy egy nagyobb, egész életutat reprezentáló sorozatból ragadtuk ki őket sajátos megformáltságuk miatt. A képek montázs jellegét egy ösztönös, a fényképek sajátos vizuális használatából fakadó gyakorlat hozta létre, hogy általuk egy új élethelyzet idealizált képét teremtsék meg.

Már a századfordulón akadtak a polgárság körében kísérletező kedvű urak és hölgyek, kiknek amatőr művészeti jellegű fotográfiáit az első fényképészeti szaklapok sorra közölték. Ekkorra már a leghíresebb műtermekben készített fotográfiák: sorsfordulók dokumentánsai, társadalmi hovatartozásuk reprezentánsai veretes albumokat dagasztottak. Ha nem hivatásos fényképészt rendeltek ki egy-egy fontos esemény megörökítésére, akkor előkerült a házi használatban lévő „fotóapparát” a lelkes amatőr csa-

ládtag kezében, hogy felvételével hozzájáruljon a családi történelemhez. Ez a tendencia az agrárnépesség körére a legkevésbé volt jellemző. Ők egyéni életútjaik egyes állomásainak megörökítését a műtermi szolgáltatások igénybevételével látták leghitelesebbnek. A fénykép elsődleges szerepére tartottak igényt, megörökíteni az emberi élet nagyobb sorsfordulóit, hogy ezzel tegyék hangsúlyossá egyéni életútjaik fontosabb állomásait. Az első áldozás, katonaság, komaság, eljegyzés emlékképei mellett kiemelkedik tömegével és jelentőségével az esküvői felvételek reprezentatív csoportja. A házasságkötéssel nem csupán az ifjak és családjaik új műrokonai kapcsolata, hanem egy meghatározó társadalmi-gazdasági közösség jön létre. Az emberi élet fordulóinak alkalmi közül ezt kísérik a legváltozatosabb, leglátványosabb szokások gazdag rituális cselekvések sorával és sajátos, az egyéni sorsforduló súlyát kiemelő tárgyegyüttessel. Ebbe jól illeszkednek az elmaradhatatlan esküvői fényképek, s a magát rítussá növekvő fényképezkedés aktusa. Ilyenkor a szegényebb sorban élők is igyekeztek alkalmat adni a megörökítésre, hogy aztán esküvői emlékként a lakásbelső méltó helyére függesztve – gyakran a szakrális környezetbe ágyazva – hirdesse az ábrázolt személyek új társadalmi helyzetét. Ha van szerencsénk megfordulni egy hagyományos paraszti környezetben, nem téveszthetjük szem elől a legkülönbözőbb módon elhelyezett, nyilvánosságra szánt, generációkat felvonultató sárgult „mesélő” fotográfiákat. Bár ezek a fényképek a valóság egyik aspektusát rögzítik az egyén életéből időbeli és térbeli szegmentumokat kiragadva, sok ilyen képpé merevített mozzanatból mozaikszerűen kirakható egy életút, s joggal mondhatjuk, lakásbelsőik intim terei és családi albumok ápolják az ősök kultuszát, a privát „kis” történelmet.

Egy használónak a fényképhez való viszonya koronként, kultúránként eltérő. Személyes albumainkat elővéve lapozgathatunk életünk kisebb-nagyobb állomásainak megőrzött pillanatain, támadhat hiányérzetünk, vagy éppen túl hangsúlyosnak vélhetjük az ábrázolt valóságot. A vizuális emlékezet mindig adott, azonban olvasata mindig más és más élethelyzetünk, korunk, mentális változásaink, s a körülmények befolyásoló hatására. Gyakran avatkozunk gyűjteményünkbe „leltározással”, átrendezéssel s valljuk be, sokszor selejtezzük, ha egy fénykép visszatekintve kevésbé fontos momentumot őriz, vagy az igazából vesztett tartalmat hordoz, s nem azt a képet mutatja, amit látni szeretnénk. Ha pedig egyenesen megsemmisítjük, – analóg módon – mintha az adott pillanatot, netán személyt törölnénk ki ezzel múltunkból. A fotó képes az ellenkező helyzetet is megteremteni. Találkozhatunk olyan fényképekkel, ahol a már elhunyt családtagot montíroztatják az eredetire, hogy töretlen, teljes családi képet mutasson. Bevált szokás volt, hogy a fényképezkedni induló csonka család magával vitte a halott családtag fényképét s azt kezükben tartva álltak



a műtermi felvételhez. Olyan ez, mintha a fotó beszélne el az utókor nemzedékeinek az igaz történetet, ébren tartva az emlékezet hiányzó láncszemeit.

Nem ritka, hogy a paraszti használatban lévő fotográfiák szenvednek csonkítást, ill. átalakítást az idealizált társadalmi-családi környezet megteremtése érdekében. Hiszen ez a réteg éltette legtovább a fényképre feltalálásakor kirótt szerepet. Hagyományos módon viszonyult az ősoket ábrázoló régebbi példányokhoz, és hasonlóképp építette környezetébe nyíltan vagy rejtve a közelmúlt, ill. jelen darabjait. Minden részlet szándékoltnak vagy jelképesen hordozta üzenetét az öltözet, testtartás, tekintet sajátos jelrendszerét olvasni tudó használója, szemlélője számára. Természetesen többet tudunk meg a képek tulajdonosairól és közösségük viszonyrendszeréről a kommentárokból, kiegészítő történetekből, élménybeszámolókból, amelyeket legtöbbször a kézbevert fotográfiák generálnak. Jellemző, hogy egy-egy képhez alig változó szövegkontextus, sematikus értéktételek, viszonylag állandó szófordulatok társulnak. Az általunk kiválasztott két kép külső szemlélőként való megértéséhez, jelrendszerének értelmezéséhez is ezek nyújtottak támpontot.

Már említettük, hogy egy család, vagy egyén tulajdonában lévő fényképgyűjteménynek ritkán van olyan darabja, amelyet valamely oknál fogva nem eredeti fénykép mivoltában találhatunk. Akadt már kezünkbe nyilvánvaló okokból összekarcolt házassági fotó, megtépett családi kép, vagy temetők síremlékein összekarcolt porcelánkép, így csonkítva bár, de újabb mögöttes tartalommal megtöltve őket. Azonban az itt közölt képek egyike sem sorolható ezekbe a kategóriákba. Esetükben a képalkotással (szándékosan nem használjuk a fényképezés kifejezést) nem csupán az átértékelődött múlt hamis üzenetét kívánják átírni, hanem teremteni – jelképesen – egy szituációt. Ha a fényképi ábrázolásnak van „vizuális hatalma”, akkor e képek megalkotójára mindenképpen erős befolyással bír. Ezt a hatalmat eredendően a fényképhez viszonyuló kollektív tudás, hagyományos képértelmezés, generációkon keresztül öröklődő vizuális kultúra teremtette.

Mit árulnak el ezek a fényképek önmagukról első látásra? Elsősorban azt, hogy a jellemző technikai megoldásokkal készített műtermi fotográfiákba emberi kéz utólag beavatkozott, és mechanikai úton (vágással, illesztéssel, ragasztással) újabb képeket hozott létre. Számunkra az a legfontosabb kérdés, milyen indíttatásból, és milyen céllal *tette ezt?* A képeket egy özvegy őrizte, s a kommentárokból tudjuk, hogy elhunyt élet-társa készítette őket. Mindkét félnek volt egy nem kívánt, törvényes házassága annak minden ceremóniális járulékaival, kellékével, így készítették műtermi esküvői felvételeket is. Sőt, ahogy közösségi szokásaik elvárták, azt megelőzően az eljegyzést is megörökítették. Sorsuk úgy hozta, hogy törvényes párjaiktól különböző oknál fogva elszakadtak, s a gyerekkori szerelem felnőtt kori együttélésben teljesedett be. Boldogságuknak már semmi nem állt útjába, a szűkebb közösség is belenyugodott viszonyukba, de ott rejtőzött mindennapjaikban a törvényes – egyház és közösség által szentesített – egybekelés hiánya. Évekig őrizték első házasságaik megörökített felvételeit. A képek általában látszólag megváltoztathatatlan valóságot takarnak, s a kimerevített tartós változatlanúságra az átlényegülő emberi kapcsolatok, átalakuló társadalmi viszonyok, a mindennapok eseményei cáfolnak rá. Úgy éltek ők is együtt ezekkel a fotókkal, mint egy megtűrt, nem kívánatos személlyel. Ekkor lépett életbe az a mechanizmus, amely megtörhetővé, feloldhatóvá tette az ellentmondást. Sajátos, rituálisnak tekinthető jelképes cselekvések sorával: a korábbi képek szétdarabolásával, a „szereplők” felcserélésével és összeillesztésével kívánták módosítani az addigi jelentéstartalmakat. A fénykép

nem más, mint ember és technika létrehozta tárgy, amely vizuálisan megjelenít egy látható képi szöveget, de ugyanígy ember és technika által továbbformálható, hogy az eredeti jelentést módosítsa, újabb tartalommal töltse meg. A „vizuális egybekelés” használója valósan tetsző élethelyzeteket kívánt megteremteni: az eljegyzés és házasság szokáselemét. Az eredeti képből összerakott „új eredeti” nem csupán a meg nem történt rítusok utáni vágyat jelezheti, hanem képes használója által felfogott szerepében túlmutatni azon, amennyiben a kép szerepe egy megtörtént esemény emlékeként, hiteles dokumentálójaként, meggyőző erőként „narratív” módon részt venni a parasztság tárgyi és vizuális kultúrájában.

A két „új” kép soha nem került a reprezentálásra szánt fotográfiák közé: nem mutogatták albumban, nem függött keretbe a falon, és nem került elő bonbonos dobozból sem. Sokkal megbecsültebb helyen, a szakrális emlékek részeként egy imádságos könyvben lapultak több más féltett kép társaságában. Ily módon fehér zsebkendőbe csomagolva készültek a sírba – így rendelkezett az özvegy életük képekbe sűrített hagyatékáról.

Úgy gondoljuk, a kiemelt két darab a legbeszédesebb önmagában és az őket értelmezni segítő kommentárokkal. A paraszti vizuális kultúra újabb aspektusairól, annak mechanizmusairól és pragmatikus vonatkozásairól e képek vizsgálatával is nyerhetünk értékes információkat, megállapításokat.